

ვახტანგ ბერიძე,
საქართველოს შოთა რუსთაველის თეატრისა და კინოს
სახელმწიფო უნივერსიტეტის
სახელოვნებო მეცნიერებების, მედიისა და მენეჯმენტის
ფაკულტეტის
ხელოვნების მენეჯმენტის დოქტორანტი
ხელმძღვანელი: ხელოვნებისა და კულტურის მენეჯერი,
ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი ნინი სანადირაძე

კულტურის სფეროს ორგანიზაციათა ისტორია და თავისებურება მე-19 საუკუნის ბოლოსა და დამოკრძალული საქართველოში

რეზიუმე

კულტურის სფეროს მართვა, როგორც სახელმწიფო პოლიტიკის განუყოფელი ნაწილი, ყოველთვის წარმოადგენდა საზოგადოების განვითარების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ასპექტს. ისტორიულად, სწორედ კულტურის პოლიტიკის მართვის ეფექტურობაზე იყო დამოკიდებული ერის თვითმყოფადობის შენარჩუნება, მისი იდენტობის გაძლიერება და საზოგადოების განვითარების ვექტორის განსაზღვრა. კულტურის სფეროს მართვის სისტემების ევოლუცია პირდაპირ კავშირშია სახელმწიფოებრივი მმართველობის მოდელების განვითარებასთან. კულტურის სფეროს ორგანიზაციების მმართველობა მოიცავს სტრატეგიულ დაგეგმვას, ფინანსურ მენეჯმენტს, ადამიანური რესურსების კოორდინაციასა და საზოგადოებრივ ჩართულობას, ეს ყვე-

ლაფერი ეყრდნობა ინსტიტუციურ ჩარჩოებს. ეფექტური კულტურის პოლიტიკა მოითხოვს სტრუქტურირებულ მიდგომას რესურსების განაწილებისა და ისტორიული მემკვიდრეობის, ეროვნული თვითმყოფადობისა და მდგრადი ეკონომიკური განვითარების ღრმა გაგებისთვის.

საქართველოში კულტურის მენეჯმენტის ისტორია განვითარდა რთულ სოციალურ-პოლიტიკური და ეკონომიკური პირობებში. შეიძლება დავასკვნათ, რომ მე-19 საუკუნისა და მე-20 საუკუნის დასაწყისის საქართველოში კულტურის სფეროს ორგანიზაციების განვითარება წარმოადგენდა რთულ და წინააღმდეგობრივ პროცესს. ერთი მხრივ, რუსული კოლონიური პოლიტიკა მნიშვნელოვნად აფერხებდა ეროვნული კულტურული ინსტიტუციების განვითარებას,

მეორე მხრივ კი, ქართული საზოგადოების ძალისხმევით მაინც ხერხდებოდა კულტურის სფეროს ორგანიზაციების შექმნა და განვითარება. დემოკრატიული რესპუბლიკის პერიოდში კი, მიუხედავად მისი ხანმოკლე არსებობისა, შეიქმნა კულტურის მართვის თანამედროვე მოდელი, რომელმაც მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა ქართული კულტურის ინსტიტუციების შემდგომ განვითარებაზე რაც ცხადყოფს, რომ კულტურის პოლიტიკა უნდა იყოს დინამიკური და მოქნილი, რათა უპასუხოს თანამედროვე სოციალურ, ეკონომიკურ და პოლიტიკურ გამოწვევებს. ამისთვის საჭიროა ინოვაციური

მენეჯმენტური მიდგომების დანერგვა, ახალი ტექნოლოგიების გამოყენება და საერთაშორისო გამოცდილების გაზიარება. ასევე აუცილებელია კულტურის მენეჯმენტში თანამედროვე ციფრული ტექნოლოგიების ინტეგრირება, რაც მნიშვნელოვნად გააუმჯობესებს კულტურის სფეროს ორგანიზაციების საქმიანობის ეფექტურობას. კულტურის მდგრადი პოლიტიკის შემუშავება უნდა ეფუძნებოდეს ფართო საზოგადოების ჩართულობასა და საერთაშორისო თანამშრომლობას, რათა საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობა გლობალური კულტურული სივრცის აქტიური ნაწილი გახდეს.

საკვანძო სიტყვები: *კულტურის მართვა, კულტურული ორგანიზაციები, მე-19 საუკუნის საქართველო, კულტურული პოლიტიკა, ინსტიტუციური განვითარება*

კულტურის სფეროს მართვა, როგორც სახელმწიფო პოლიტიკის განუყოფელი ნაწილი, ყოველთვის წარმოადგენდა საზოგადოების განვითარების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ასპექტს. ისტორიულად, სწორედ კულტურის პოლიტიკის მართვის ეფექტურობაზე იყო დამოკიდებული ერის თვითმყოფადობის შენარჩუნება, მისი იდენტობის გაძლიერება და საზოგადოების განვითარების ვექტორის განსაზღვრა. კულტურის მართვის სისტემების ევოლუცია პირდაპირ კავშირშია სახელმწიფოებრივი მმართველობის მოდელების განვითარებასთან და ხშირ შემთხვევაში, სწორედ კულტურის პოლიტიკის წარმატებული იმპლემენტაცია განსაზღვრავდა ქვეყნის პოლიტიკურ თუ ეკონომიკურ წინსვლას.

განსაკუთრებით საინტერესოა კულტურის მართვის სისტემების კვლევა პოსტკოლონიურ კონტექსტში, სადაც ერთი მხრივ ვხვდებით ტრადიციული კულტურული ღირებულებების შენარჩუნების

მცდელობებს, ხოლო მეორე მხრივ – მოდერნიზაციისა და ახალი სისტემების დანერგვის აუცილებლობას. ეს ორმაგი გამოწვევა განსაკუთრებით თვალსაჩინოა მე-19 საუკუნის საქართველოს მაგალითზე, სადაც კულტურის მართვის პროცესები ვითარდებოდა რთულ პოლიტიკურ და სოციოეკონომიკურ გარემოში, რაც მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა როგორც კულტურის ინსტიტუციების ჩამოყალიბებაზე, ისე საზოგადოების კულტურულ ტრანსფორმაციაზე.

პოლიტიკა და მართვა, თავისი არსით, ძალზედ ახლოს მდგომი ცნებებია, მაქს ვებერის თანახმად პოლიტიკა „თავისთავად მართული“ მოღვაწეობის ყველა ნაირსახეობას მოიცავს.¹

მაგრამ, ჩემი აზრით, მართვა უფრო ხელოვნებაა, ვიდრე ადმინისტრირება, თავისი ზუსტად დადგენილი წესებით. საქართველოში, მიუხედავად ქვეყნის მრავალსაუკუნოვანი სახელმწიფოებრივი ისტორიისა, კულტურის სფეროს ორგანიზაციის მართვის გამოცდილება და ცოდნა არც თუ ისე მდიდარია, რადგან ქვეყნის გეოგრაფიული და პოლიტიკური კონტექსტის გათვალისწინებით, ვერ შევძელით ინსტიტუციური მშენებლობები და ქვეყნის პოლიტიკურ, სოციალურ და ეკონომიკურ მოწყობაზე დამოკიდებული მართვის სხვადასხვა მოდელების დანერგვა-განვითარება.

წინამდებარე ნაშრომის მიზანს წარმოადგენს, მე-19 საუკუნისა და მე-20 საუკუნის 20-იანი წლების ქართული კულტურის სფეროს ისტორიულ-პოლიტიკური ვითარების შეჯამება და რიგი თავისებურებების გამოკვეთა იმ 120 წლის კონტექსტის თაობაზე, რომელმაც ძალიან ბევრი რამ დრამატულად შეცვლა ჩვენი ეროვნული იდენტობის დონეზეც კი. აღნიშნული პერიოდის ისტორიაზე თვალის გადავლებაც კი საკმარისია იმის გასააზრებლად, რომ მიუხედავად არსებული გაუსაძლისი და დამამცირებელი მდგომარეობისა, ქართველები გამუდმებით ცდილობდნენ თვითგადარჩენას, რის ერთადერთ საშუალებასაც, აღნიშნული პერიოდისათვის, სწორედ ქართული მრავალფეროვანი კულტურის მონაპოვრის გადარჩენა და ადათ-წესების შენარჩუნებას წარმოადგენდა.

მე-19 საუკუნიდან ევროპაში კაპიტალიზმის განვითარებამ (მიუხედავად მისი რენესანსული ფესვებისა) ფუნდამენტურად შეცვალა არა მხოლოდ ეკონომიკური, არამედ სოციალური და

¹ ვებერი, პოლიტიკა 1994, გვ. 11.

კულტურული ურთიერთობების მოდელებიც. ინდუსტრიალიზაციის პროცესმა, რომელიც ემყარებოდა კაპიტალის აკუმულირებას და იაფი მუშახელის გამოყენებას, შექმნა ახალი სოციალური კლასები და ურთიერთობები. მუშათა კლასის ფორმირებამ და მათმა გაერთიანებამ პროფესიულ კავშირებში (რომლებიც თანამედროვე გილდიების წინაპრებად იქცნენ) მნიშვნელოვნად შეცვალა ძალაუფლების განაწილების ტრადიციული მოდელი. განსაკუთრებით საყურადღებოა, რომ საჯარო განათლების სისტემის განვითარებამ და ცხოვრების სტანდარტების ზრდამ ხელი შეუწყო პოლიტიკური ძალაუფლების დეცენტრალიზაციას და დემოკრატიული ინსტიტუტების გაძლიერებას.

ამ პერიოდში ევროპის მთავარ მეტროპოლიებში - ლონდონში, პარიზში, ასევე ამერიკის შეერთებულ შტატებში - ნიუ-იორკში მიმდინარე ურბანიზაციის პროცესმა, რომელიც გამოწვეული იყო სოფლებიდან მოსახლეობის მასობრივი მიგრაციით, შექმნა უნიკალური კულტურული გარემო. ქალაქებში თავმოყრილმა ინტელექტუალურმა და ფინანსურმა კაპიტალმა ხელი შეუწყო ხელოვნების ახალი მიმდინარეობების აღმოცენებას, კულტურის ინსტიტუციების ჩამოყალიბებასა და მართვის ინოვაციური მოდელების დანერგვას. პარადოქსულია, მაგრამ სწორედ ამ პერიოდში, როდესაც დასავლეთ ევროპა და ამერიკა კულტურული აღმავლობის გზას ადგა, საქართველო, მრავალსაუკუნოვანი სახელმწიფოებრივი ტრადიციების მქონე ქვეყანა, ეროვნული იდენტობის შენარჩუნებისთვის იბრძოდა.

როდესაც ვსაუბრობთ საქართველოში კულტურის სფეროს ორგანიზაციების დაარსებასა და განვითარებაზე, აუცილებელია გავიაზროთ ის მძიმე ისტორიული, პოლიტიკური და სოციოეკონომიკური კონტექსტი, რომელშიც ეს პროცესები მიმდინარეობდა. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატის როლი, რომელმაც, როგორც ისტორიკოსები აკაკი და პაატა სურგულაძეები თავიანთ ფუნდამენტურ ნაშრომში „საქართველოს ისტორია 1783-1990 წლები“ აღნიშნავენ, სათავე დაუდო საქართველოს სახელმწიფოებრიობის რღვევას და შექმნა სერიოზული საფრთხე ეროვნული კულტურის სისტემური განვითარებისთვის.

1795 წლის კრწანისის ბრძოლა და მისი შედეგები წარმოადგენდა არა მხოლოდ სამხედრო-პოლიტიკურ კატასტროფას, არამედ

კულტურული განვითარების ტრაექტორიის მკვეთრ ცვლილება-საც. ალა-მაჰმად ხანის შემოსევამ, სადაც 35 ათასიან ლაშქართან 5 ათასიანმა ქართულმა ჯარმა იბრძოლა, პრაქტიკულად დაასრულა საქართველოს დამოუკიდებელი კულტურული განვითარების ეტაპი. რუსეთის იმპერიამ ეს სიტუაცია გამოიყენა 1799 წელს შემუშავებული გეგმის განსახორციელებლად, რომელიც 1802 წლის 12 აპრილს თბილისში გამოქვეყნდა და ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებას ითვალისწინებდა.

შემდგომი ტერიტორიული ანექსიის პროცესი - სამეგრელოს სამთავროს (1803), საინგილოს (ჭარ-ბელქანის) და გურიის სამთავროს (1804), აფხაზეთის (1810) შეერთება - წარმოადგენდა არა მხოლოდ პოლიტიკურ ექსპანსიას, არამედ კულტურული ჰეგემონიის დამყარების მცდელობასაც. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რომ 1877-78 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგად სამხრეთ საქართველოს შემოერთებით დასრულდა საქართველოს სრული ინკორპორაცია რუსეთის იმპერიაში.

ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებით და საქართველოს ტერიტორიების ანექსიით რუსეთის იმპერიამ დაიწყო ყველაზე მტკივნეული პროცესები. საფუძვლიანად ცვლიდა ქართველი ერის ფილოსოფიასა და აზროვნებას, რისი მიზანიც იყო - ყველაფერი ქართულის ჩანაცვლებულიყო რუსულით, მათშორის „კულტურული მოთხოვნილებების“ - ცხოვრების წესებისა და მენტალობის. ამ ყველაფერმა საქართველოს წაართვა შესაძლებლობა სხვა დასავლური ქვეყნების მსგავსად დაენერგა და განეხილათ მართვის ისეთი მოდელი, რომელიც ქართველ ერს მიიყვანდა ძლიერი სახელმწიფოს ჩამოყალიბებამდე. ძლიერი სახელმწიფო როგორც ჩვენთვის არის ცნობილი შედგება სამართლიანი და დემოკრატიული სახელმწიფო ინსტიტუტებისაგან, მათშორის კულტურის სფეროს ორგანიზაციებისაგან. ამ უხეში ქმედებით რუსეთმა წავგართვა ეროვნული კულტურის კუთვნილება - ამიტომაც (1801-1917) ქართული კულტურის მოღვაწეთა საქმიანობა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს. მათი მოღვაწეობა არ შემოიფარგლებოდა მხოლოდ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლით - ეს იყო კომპლექსური კულტურული წინააღმდეგობის მოძრაობა, რომელიც მიზნად ისახავდა ქართული იდენტობის შენარჩუნებას მრავალი მიმართულებით. არისტოკრატიული სალონების როლი,

რომელთა იძულებითი გადასახლება რუსეთში წარმოადგენდა კულტურული ინფრასტრუქტურის მიზანმიმართულ დემონტაჟს – განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო, რადგან ეს სალონები წარმოადგენდნენ ქართული კულტურის მნიშვნელოვან კერებს, სადაც რეგულარულად იმართებოდა ლიტერატურული საღამოები, მუსიკალური წარმოდგენები და ინტელექტუალური დისკუსიები. რუსეთის იმპერიის მიერ გატარებულმა პოლიტიკამ ქვეყანაში გააუარესა სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა. იყო არაერთი შეთქმულების თუ აჯანყების მცდელობა, მაგრამ რუსებმა სასტიკად ჩაახშეს ყველა მათგანი. მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრიდან ვითარება შეიცვალა რუსეთის მიერ კავკასიის დაპყრობითი ომების დამთავრებით, მშვიდობიან ვითარებაში შესამჩნევი გახდა მოსახლეობის ზრდისა და სამეურნეო საქმიანობის განვითარება. მევენახეობა, მებაღეობა, მეაბრეშუმეობა, მეთამბაქოეობა, მებამბეობა და სხვა დარგების პროდუქცია რუსეთში გაჰქონდათ და ქვეყნის სამეურნეო განვითარებას თან ახლდა სავაჭრო-სამრეწველო საქმიანობის წინსვლა. ჩნდებოდა აბრეშუმის, შაქრის, მინის, ტყავის, საპნის, აგურის წარმოება. 1852 წლის მონაცემით თბილისში უკვე 154 საწარმო არსებობდა. პარალელურად, დაიწყო რუსული კულტურის სისტემური გავრცელება. 1804 წელს თბილისში გაიხსნა რუსული სკოლა, რომელიც 1830 წელს გიმნაზიად გადაკეთდა. 1817 წელს დააარსდა სასულიერო სემინარია. სკოლები იხსნებოდა ქუთაისში, გორში, ახალციხეში, სიღნაღში, დუშეთში და სხვაგან. ქართველი ახალგაზრდები სასწავლებლად რუსეთში მიემგზავრებოდნენ. დამპყრობელს კარგად ესმოდა, რომ განათლებასთან სასურველი იდეოლოგიის მიზმა შედეგიანი იქნებოდა მათი მიზნებისათვის. ამდენად, რუსები ცდილობდნენ ყველაფერი ქართული ნაბიჯ-ნაბიჯ ჩაენაცვლებინათ რუსულით.

1844 წლის დეკემბერში, საქართველოს საკითხების „მოსაგვარებლად“ იმპერატორის არჩევანი შეჩერდა გრაფ მიხეილ ვორონცოვზე, რომელიც დაინიშნა კავკასიის მეფისნაცვლად. მიხეილ ვორონცოვს სწამდა, რომ ენობრივი და კულტურული მრავალფეროვნება წყარო იყო იმპერიის ძლიერებისა და არა მისი სისუსტის მაჩვენებელი. იგი კავკასიაში ჩამოვიდა ფართო და საფუძვლიანი რეფორმისტული გეგმით, რომელიც ითვალისწინებდა საქართველოს უმტკივნეულო პოლიტიკურ-ეკონომიკურ შერწყმას რუსეთის

ერთიან და განუყოფელ სახელმწიფოებრივ სივრცეში. ვორონცოვის ცხრაწლიანი მმართველობის პერიოდში თბილისში დააარსდა რუსული და ქართული თეატრები, იტალიური ოპერა, საბალეტო დასი, საჯარო ბიბლიოთეკა, სალიტერატურო ჟურნალი „ცისკარი“. ახალგაზრდებისათვის ხაზინის ხარჯზე შეიქმნა 160 სტიპენდია – რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებში განათლების მისაღებად. განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა ქალთა განათლებას – თბილისსა და ქუთაისში დაფუძნდა წმინდა ნინოს სახელობის ქალთა სასწავლებლები და რეალური შინაარსი და ფუნქცია მიეცა თბილისშივე 1840 წელს დაარსებულ „ამიერკავკასიის ქალთა ინსტიტუტს“.

სამოციანი წლებიდან საქართველოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ მოძრაობას სათავეში ჩაუდგა თერგდალეულთა თაობა, ილია ჭავჭავაძის ლიდერობით. თერგდალეულთა მიზანი სწორედ იმ ეროვნული მუხტის გამოლვიძება იყო, რომლის სამუდამო მიძინების პროცესში გადაყვანასაც რუსეთის იმპერია გეგმავდა. პროგრესულმა თაობამ კარგად გაიაზრა, რომ განათლებისა და კულტურის წინა პლანზე წამოწევა და ეროვნულ რელსებზე დაბრუნება ყველაზე მნიშვნელოვანი იარაღი იქნებოდა იმპერიასთან ბრძოლის გრძელვადიან პროცესში. მე-19 საუკუნის საქართველოში კულტურული ინსტიტუციების განვითარება მიმდინარეობდა რთულ პოლიტიკურ და სოციალურ კონტექსტში. 1850 წელს გიორგი ერისთავის მიერ დაარსებული პროფესიული თეატრი წარმოადგენდა პირველ მცდელობას შექმნილიყო საჯარო კულტურული სივრცე, რომელიც სცდებოდა არისტოკრატიული სალონების ფარგლებს და ხელმისაწვდომი იყო საზოგადოების ფართო ფენებისთვის.

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრიდან, საგლეხო რეფორმების ჩატარების შემდეგ, ფეოდალურ-ბატონყმური მიდგომები რუსულმა კაპიტალისტურმა მოდელმა ჩაანაცვლა. საქართველო, გახდა რა რუსეთის განუყოფელი ნაწილი, ჩადგა რუსული საერთო ეკონომიკური განვითარების კალაპოტში. მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრიდან საქართველოს სოციალურ სტრუქტურაში მიმდინარე ძვრები და ცვლილებები მკაფიოდ გამოვლინდა კულტურის სფეროს ორგანიზაციების ჩამოყალიბებაშიც. დაიწყო კულტურული ინსტიტუციების სისტემური განვითარება. შეიქმნა „წერა-კითხვის გამავრცე-

ლებელი საზოგადოება“, დააარსდა მნიშვნელოვანი პერიოდული გამოცემები და ბიბლიოთეკები. ეს ეფუძნებოდა საზოგადოებრივ ინიციატივას და არა სახელმწიფო კონტროლს. მე-19 საუკუნის მიწურულს და საუკუნეთა მიჯნაზე საქართველოში კულტურული ინსტიტუციების განვითარება ახალ ფაზაში შევიდა. განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა მუდმივმოქმედმა კულტურულმა ორგანიზაციებმა. თბილისში, გარდა სახელმწიფო თეატრისა, ფუნქციონირებდა სხვადასხვა თეატრალური დასი და სტუდია. თეატრალური ცხოვრება გააქტიურდა რეგიონებშიც – სპექტაკლები იდგმებოდა ქუთაისში, თელავში, გორში და სხვა ქალაქებში. საუკუნის ბოლოს მნიშვნელოვნად გაიზარდა საგამომცემლო საქმიანობა. ქართული წიგნების გამოცემასთან ერთად, დაარსდა ახალი ჟურნალ-გაზეთები, რომლებიც მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ საზოგადოებრივი აზრის ფორმირებაში. კულტურული ორგანიზაციების დაფინანსება ხორციელდებოდა როგორც კერძო შემოწირულებებით, ისე სახელმწიფო სუბსიდიებით. საგანმანათლებლო სისტემის განვითარებამ მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა კულტურული ინსტიტუციების მართვის პროფესიონალიზაციაზე. ევროპული განათლების მქონე ახალი თაობა თანდათან ერთვებოდა კულტურული ორგანიზაციების მართვაში, რაც ხელს უწყობდა ახალი მენეჯერული მიდგომების დანერგვას. თუმცა, რუსული იმპერიული პოლიტიკა კვლავ მნიშვნელოვან შეზღუდვებს აწესებდა კულტურული ინიციატივების განვითარებაზე.

1917-1918 წლების რევოლუციური მოვლენების შემდეგ, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შექმნამ ახალი ეტაპი დაიწყო კულტურული ინსტიტუციების განვითარებაში. 1918 წლის 26 მაისს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ, სახელმწიფო მშენებლობის პროცესში განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიენიჭა კულტურის სფეროს რეორგანიზაციას. ამ პერიოდში გადადგმული პირველი მნიშვნელოვანი ნაბიჯი იყო 1918 წლის 1 ოქტომბერს მიღებული კანონი „საქართველოს სახელმწიფო ენის შესახებ“, რომელმაც განსაზღვრა ქართული ენის სახელმწიფო სტატუსი და შექმნა სამართლებრივი საფუძველი ეროვნული კულტურული ინსტიტუციების განვითარებისთვის.

კულტურული ინსტიტუციების მართვის სისტემის რეორგანიზაცია განხორციელდა რამდენიმე მიმართულებით. საგანმანათლებ-

ლო და კულტურული დაწესებულებების მართვა გადავიდა სახალხო განათლების სამინისტროს დაქვემდებარებაში. კონსტიტუციის მე-12 თავით განისაზღვრა სახელმწიფოს ვალდებულება განათლების, მეცნიერებისა და ხელოვნების თავისუფალი განვითარების უზრუნველსაყოფად. 1919-1920 წლების ბიუჯეტში სახალხო განათლების სამინისტროსთვის გამოყოფილმა თანხამ (137 მილიონ მანეთზე მეტი, საერთო ბიუჯეტის 7%) შექმნა მნიშვნელოვანი ფინანსური საფუძველი კულტურული ინიციატივების განსახორციელებლად.

1919 წლის 1 აგვისტოს დეკრეტით განხორციელდა მნიშვნელოვანი ინსტიტუციური ცვლილება – კავკასიის მუზეუმის ბაზაზე დაარსდა საქართველოს მუზეუმი. აღნიშნულ დეკრეტში ვკითხულობთ: „საქართველოს მუზეუმის მიზანია ხელი შეუწყოს საქართველოს მეცნიერულად შესწავლას: ამისათვის მუზეუმში თავს უყრის, აწესრიგებს, ინახავს და მეცნიერულად ამუშავებს ყველა მასალას და კოლექციას, რაც კი საქართველოსა და მისი მეზობელი ქვეყნების ფიზიკურ ბუნებას, ეთნოგრაფიას და ისტორია-არქეოლოგიას შეეხება“.¹ ახალ დაწესებულებას დაევალა არა მხოლოდ კულტურული მემკვიდრეობის დაცვა, არამედ საქართველოს მეცნიერული შესწავლა. მუზეუმს მიენიჭა უფლება საბაჟო გადასახადის გარეშე შემოეტანა სამეცნიერო და კულტურული ღირებულების მქონე ნივთები. 1919 წლის დეკემბრის დეკრეტით შეიქმნა სპეციალური სამუზეუმო ფონდი (ერთი მილიონი მანეთის ოდენობით) ისტორიული და კულტურული მნიშვნელობის ნივთების შესაძენად.

დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის კულტურული პოლიტიკა განსაკუთრებით გამოვლინდა განათლების მიმართულებით. ამავდროულად, ყურადღება დაეთმო კულტურის სფეროს პროფესიული კადრების მომზადებასაც. მაგალითად, 1919 წელს დამფუძნებელმა კრებამ განიხილა და დაამტკიცა კანონი, რომლის თანახმადაც დაწყებითი სკოლების მასწავლებლების მოსამზადებლად უნდა შექმნილიყო სპეციალური კურსები, ხოლო კურსების ჩატარებისთვის საჭირო დაფინანსებას სახელმწიფო იღებდა თავის თავზე. თითოეულ კურსზე 250 ადამიანს შეეძლო მომზადება,

¹ საქართველოს ეროვნული არქივი, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამფუძნებელი კრების მიერ მიღებული დეკრეტი – კავკასიის მუზეუმის გაუქმებისა და მის ნაცვლად საქართველოს მუზეუმის დაარსებისა, ფონდი 1833, ანაწერი 1, საქმე 179, ფურც. 2

მომზადების პროცესი კი 2 თვეს გრძელდებოდა. პარალელურად, ამოქმედდა ახალგაზრდა მეცნიერებისა და სტუდენტების საზღვარგარეთ განათლების პროგრამა, რომლის ფარგლებშიც ასამდე ქართველი გაიგზავნა ევროპის წამყვან უნივერსიტეტებში.

კულტურის ორგანიზაციების მართვის მოდელი ეფუძნებოდა დეცენტრალიზაციის პრინციპს. 1919 წლის სექტემბერში მიღებული გადაწყვეტილებით, თეატრებს მიენიჭათ საზოგადოებრივი ორგანიზაციის სტატუსი სახელმწიფო დაფინანსების შენარჩუნებით. ეს გადაწყვეტილება უზრუნველყოფდა შემოქმედებით თავისუფლებას და ამავდროულად ქმნიდა ფინანსურ სტაბილურობას. მსგავსი მიდგომა განხორციელდა კინემატოგრაფის სფეროშიც, სადაც შეიქმნა სახელმწიფოებო სისტემა კინოჩვენებების ორგანიზებისთვის.

1918-1921 წლებში მნიშვნელოვნად განვითარდა კინოინდუსტრია. ამ პერიოდისთვის საქართველოში, ოცზე მეტი კინოთეატრი არსებობდა: „აპოლო“, „პალასი“, „კინოტიტანიკი“, „ამირანი“, „ალკრე“, „პიკადილი“, „არფასტო“, „მინიონი“, „ჩერქეზიშვილის სახალხო კინოთეატრი“ და სხვა. კინოთეატრებში საზღვარგარეთიდან ჩამოტანილ ამერიკულ, იტალიურ, ფრანგულ, გერმანულ და რუსულ ფილმებს უჩვენებდნენ. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო 1918 წელს ეგნატე ნინოშვილის ნაწარმოების მიხედვით გადაღებული პირველი ქართული მხატვრული ფილმის - „ქრისტინეს“ პრემიერა.

საგანმანათლებლო და კულტურული დაწესებულებების მართვა გადავიდა სახალხო განათლების სამინისტროს დაქვემდებარებაში, რომელიც კონსტიტუციის მე-12 თავის შესაბამისად ვალდებული იყო უზრუნველყო განათლების, მეცნიერებისა და ხელოვნების თავისუფალი განვითარება. 1919-1920 წლების ბიუჯეტში სახალხო განათლების სამინისტროსთვის გამოიყო 137 მილიონ მანეთზე მეტი, რაც საერთო ბიუჯეტის 7%-ს შეადგენდა.

1919 წლის დეკემბერში ასევე გამოიცა დეკრეტი, რომელიც „ისტორიულად და კულტურულად მნიშვნელოვან ნივთების შესაძენად სამუზეუმო თანხის დააარსების“ ვალდებულებას განსაზღვრავდა. მუზეუმს მიეცა უფლება ბაჟის გადაუხდელოდ გამოეწერა წიგნები, კოლექციები, ხელსაწყოები, ლაბორატორიის მასალა და სამეცნიერო საქმიანობისთვის საჭირო ყოველგვარი ნივთი.

როგორც აღვნიშნე, მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში კულტურული ორგანიზაციების განვითარება ძირითადად მიმდინარეობდა არისტოკრატიული წრეების ინიციატივით. თუმცა, საუკუნის მეორე ნახევრიდან, განსაკუთრებით თერგდალეულთა მოძრაობის გააქტიურების შემდეგ, დაიწყო კულტურული ინსტიტუციების ახალი ტიპის ფორმირება. ამ პერიოდში შეიქმნა „წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“, გაიხსნა ახალი თეატრები, ბიბლიოთეკები და სხვა კულტურული დაწესებულებები.

მიუხედავად იმისა, რომ რუსული იმპერიული პოლიტიკა მიზანმიმართულად ცდილობდა ქართული კულტურული იდენტობის შესუსტებას, მე-19 საუკუნის მიწურულს მაინც მოხერხდა მნიშვნელოვანი კულტურული ინსტიტუციების ჩამოყალიბება. განსაკუთრებით საყურადღებოა ვორონცოვის მმართველობის პერიოდი, როდესაც, მიუხედავად კოლონიური პოლიტიკისა, შეიქმნა გარკვეული პირობები კულტურული ორგანიზაციების განვითარებისთვის.

1918-1921 წლების პერიოდი წარმოადგენს განსაკუთრებულ ეტაპს საქართველოს კულტურული ინსტიტუციების განვითარებაში. დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ შეიმუშავა კულტურის მართვის ახალი მოდელი, რომელიც ეფუძნებოდა დეცენტრალიზაციის პრინციპს და ევროპულ გამოცდილებას. ამ პერიოდში განხორციელებული ინსტიტუციური რეფორმები მოიცავდა რამდენიმე მნიშვნელოვან მიმართულებას: კულტურული ორგანიზაციების სამართლებრივი სტატუსის განსაზღვრას, დაფინანსების მოდელების შემუშავებას, პროფესიული კადრების მომზადებას და კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის მექანიზმების შექმნას.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო ის ფაქტი, რომ კულტურის სფეროს განვითარება განიხილებოდა როგორც სახელმწიფო მშენებლობის განუყოფელი ნაწილი. ამას ადასტურებს როგორც საკანონმდებლო ბაზის შექმნა (კანონი სახელმწიფო ენის შესახებ, დეკრეტები მუზეუმების, თეატრების და სხვა კულტურული დაწესებულებების შესახებ), ისე მნიშვნელოვანი ფინანსური რესურსების გამოყოფა კულტურული პროექტების განსახორციელებლად.

საბოლოოდ, შეიძლება დავასკვნათ, რომ მე-19 საუკუნისა და მე-20 საუკუნის დასაწყისის საქართველოში კულტურის სფეროს ორგანიზაციების განვითარება წარმოადგენდა რთულ და წინააღმდეგობრივ პროცესს. ერთი მხრივ, რუსული კოლონიური პოლიტიკა მნიშვნელოვნად აფერხებდა ეროვნული კულტურული

ინსტიტუციების განვითარებას, მეორე მხრივ კი, ქართული საზოგადოების ძალისხმევით მაინც ხერხდებოდა კულტურის სფეროს ორგანიზაციების შექმნა და განვითარება. დემოკრატიული რესპუბლიკის პერიოდში კი, მიუხედავად მისი ხანმოკლე არსებობისა, შეიქმნა კულტურის მართვის თანამედროვე მოდელი, რომელმაც მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა ქართული კულტურული ინსტიტუციების შემდგომ განვითარებაზე რაც ცხადყოფს, რომ კულტურის პოლიტიკა უნდა იყოს დინამიკური და მოქნილი, რათა უპასუხოს თანამედროვე სოციალურ, ეკონომიკურ და პოლიტიკურ გამოწვევებს. ამისთვის საჭიროა ინოვაციური მენეჯმენტური მიდგომების დანერგვა, ახალი ტექნოლოგიების გამოყენება და საერთაშორისო გამოცდილების გაზიარება. ასევე აუცილებელია კულტურის მენეჯმენტში თანამედროვე ციფრული ტექნოლოგიების ინტეგრირება, რაც მნიშვნელოვნად გააუმჯობესებს კულტურული ორგანიზაციების საქმიანობის ეფექტურობას. კულტურის მდგრადი პოლიტიკის შემუშავება უნდა ეფუძნებოდეს ფართო საზოგადოების ჩართულობასა და საერთაშორისო თანამშრომლობას, რათა საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობა გლობალური კულტურული სივრცის აქტიური ნაწილი გახდეს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- Brown A., Governance of Cultural Institutions: A Historical Perspective, Oxford, 2015.
- Jones M., Cultural Heritage and State Politics in Eastern Europe, Routledge, 2018.
- Ministry of Culture of Georgia, Cultural Policy Strategy of Georgia 2022-2030, Georgia, 2022.
- Smith J., Cultural Policy and National Identity, Cambridge, 2011
- UNESCO, Cultural Management in Transition: Global Perspectives on Policy Implementation, 2020.
- ამირანაშვილი შ., ქართული ხელოვნების ისტორია, თბ., 1971.
- საქართველოს ეროვნული არქივი, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამფუძნებელი კრების მიერ მიღებული დადგენილებები, დამფუძნებელი კრების ხელოვნების კომისიისათვის 100 000 მანეთის გადაცემისა (26 მაისის ღონისძიების მოწყობისთვის), ფონდი 1833, ანაწერი 1, საქმე 179.
- საქართველოს ეროვნული არქივი, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ეროვნული საბჭოს მიერ მიღებული კანონი, საქართველოს სახელმწიფო ენისა, ფონდი 1836, ანაწერი 1, საქმე 85.
- საქართველოს ეროვნული არქივი, საქართველოს დამფუძნებელი კრების მიერ 1921 წლის 21 თებერვალს მიღებული საქართველოს კონსტიტუცია, ფონდი, 1864, ანაწერი 2, საქმე 645.
- სურგულაძე ა., სურგულაძე ბ., საქართველოს ისტორია 1783-1990 წწ., თბ., ISBN 978994116142.

ART MANAGEMENT AND CULTURAL TOURISM

Vakhtang Beridze,
Shota Rustaveli Theatre and Film Georgia
State University

HISTORY AND CHARACTERISTICS OF CULTURAL ORGANIZATIONS IN THE LATE 19TH CENTURY AND DEMOCRATIC GEORGIA

Abstract

Keywords: *cultural management, cultural organizations, 19th century Georgia, cultural policy, institutional development*

Cultural management has historically been a crucial component of societal development, directly impacting national identity, heritage preservation, and economic progress. The evolution of cultural management systems has been closely linked to state governance models, with cultural policy implementation often determining political and economic success. The governance of cultural institutions involves strategic planning, financial management, human resources coordination, and public engagement, all of which rely on institutional frameworks, legal environments, and governmental priorities. Effective cultural policy requires a structured approach to resource allocation and a deep understanding of historical heritage, national identity, and sustainable economic development.

In the 19th century, as states began to play a more active role in cultural governance, different financing models emerged, including centralized (e.g., Russian Empire, France), decentralized (e.g., the United Kingdom, the United States), and hybrid models (e.g., Germany, Italy). These models influenced the operational structures and roles of cultural organizations within society. Georgia's cultural management history developed under complex socio-political and economic conditions. The annexation of Georgia by the Russian Empire in the early 19th century introduced strict censorship systems while simultaneously fostering certain cultural projects, including

public education and theater development. Despite imperial control, national movements actively sought to preserve Georgian culture, resisting assimilation efforts and advocating for independent cultural spaces.

By the late 19th century, Georgian intellectuals and cultural movements significantly reshaped cultural governance, establishing institutions such as the Society for the Spread of Literacy among Georgians, professionalizing theater, and expanding publishing industries. These developments played a vital role in fostering national consciousness and promoting the idea of self-governance. The Democratic Republic of Georgia (1918-1921) introduced a decentralized cultural management model, emphasizing state funding, institutional autonomy, and national identity preservation. However, Soviet rule re-centralized cultural governance, enforcing ideological control while expanding cultural infrastructure, including theaters, libraries, and fine arts institutions. The Soviet regime used cultural policy as a tool for ideological dissemination, significantly impacting heritage preservation and artistic expression.

The 19th-century cultural policies and the reforms introduced by the Democratic Republic of Georgia had a lasting impact on national identity formation, education, and artistic expression. These initiatives created a foundation for modern cultural institutions and highlighted the role of culture in nation-building. While Soviet centralization later imposed restrictions, the legacy of the 19th-century movements and early democratic governance continues to shape contemporary cultural policy in Georgia.

The experience of cultural management in Georgia throughout the 19th and 20th centuries provides valuable lessons for contemporary policy-making. Sustainable funding models, enhanced collaboration between the public and private sectors, professionalization of management, and technological advancements in cultural administration remain critical. Today, innovative management approaches, digital technologies, and international cooperation play a crucial role in ensuring the sustainability of cultural institutions. Future policies should emphasize flexibility and inclusivity, fostering an adaptive cultural strategy that integrates local heritage into a broader global cultural landscape.
